

Історія освіти і науки

УДК 378.4 (477.54) “1790 – 1862”

І. О. Новіков

СВГРАФ ПЕТРОВИЧ КОВАЛЕВСЬКИЙ – ГІРНИЧИЙ ІНЖЕНЕР, УЧЕНИЙ, ПЕДАГОГ

У статті розповідається про внесок харків'янина Є.П. Ковалевського у розвиток етнографії, геології та металургійної промисловості Російської імперії.

Ключові слова: гірничий інженер, гірничий начальник, гірниче виробництво, гірничий округ, металургійне виробництво, потомственне дворянство, етнографія, наука.

В статье рассказывается о вкладе харьковчанина Е.П. Ковалевского в развитие этнографии, геологии, металлургической промышленности Российской империи.

Ключевые слова: горный инженер, горный начальник, горное производство, горный округ, металлургическое производство, потомственное дворянство, этнография, наука.

In the article told about the deposit of Kharkov E.P. Kovalevsky in development of ethnography, geology, metallurgical industry of the Russian empire.

Key words: mountain engineer, mountain chief, mountain production, mountain district, metallurgical production, hereditary nobility, ethnography, science.

Постановка проблеми. Модернізація Петра Першого корінним чином змінила стан Російської імперії і вивела її в число передових країн світу. Досягнуто це було внаслідок перемоги у Північній війні, однією з складових якої стало створення гірничозаводської промисловості у Московському районі, Карелії і на Уралі. При наступниках Петра промисловий потенціал отримав подальший розвиток. Успіх гірничозаводської промисловості був би неможливий без фахівців своєї справи. Протягом XVIII століття відбувалося складання особливий групи, наділеної широкими правами і привілеями. Початок цьому поклав виданий у 1722 р. Табель про ранги.

Метою статті є висвітлення деяких сторінок життя Є.П. Ковалевського, пов'язаного із становленням і розвитком гірничої справи у Російській імперії.

Аналіз актуальних досліджень. Ця постать сьогодні дещо призабута і згадується лише у статті Д. Шилова, надрукованої у бібліографічному довіднику «Государственные деятели Российской империи. Главы высших и центральных учреждений. 1802-1917» [3].

Виклад основного матеріалу. Управлінські кадри є складною за соціальною природою групою суспільства. Вони були часткою адміністрації гірничих начальств і гірничозаводських округів і в той же час здійснювали технічне управління, виконували виробничо-адміністративні функції, управляли залежним населенням заводів. Процес визначення місця гірничого офіцера в становій структурі зайняв тривалий період часу і закінчився тільки в 30-х рр. XIX століття, коли був утворений інститут гірничих інженерів. У Статуті про службу цивільну 1832 р. мовилося, що «чиновники гор-

ные пользуются ... всеми преимуществами военной службы» [5, т. 3, ст. 529].

З початком будівництва металургійних заводів і організації системи управління велика роль відводилася державою головним і гірничим начальникам. Проте тільки при Павлові I з відновленням Гірничих начальств вони набувають статусу вищої верстви суспільства регіонального значення. У XIX столітті вони почали відігравати ще більшу роль в управлінні гірничозаводською промисловістю а, отже, всіх аспектів життя гірничозаводських регіонів. Гірничі офіцери почали належати до потомственного дворянства. Проте, маючи головним джерелом своїх доходів гірничу службу, вони часто не мали можливості реалізувати свої права. Тому можна констатувати неможливість гірничих офіцерів реалізувати свої права, а також існування тільки за рахунок служби, що прирівнювало їх до стану різночинців.

Привілейований стан гірничих чиновників знайшло відбиття у призначення ним пенсій, а також у праві безкоштовного навчання дітей в Гірничому кадетському корпусі (гірничому інституті), де вони здобували чудову освіту і не лише технічну. Все це «прив'язувало» гірничих інженерів до казенної служби, робило її спадковою. Багато хто із синів вважав за краще йти батьківським шляхом. Склалися цілі династії гірничих інженерів, що стали згодом головними і гірничими начальниками, які служили у гірничому відомстві протягом декількох поколінь: Аносови, Бутенєви, Юсса, Ковалевські, Татарінови, Фелькнери та інші. Безперервність служби для отримання пенсії утримувала багато гірничих інженерів від переходу на службу до приватних округів.

Зрівняння із військовими призвело до введення мундирів, військових чинів, суворой дисципліни і субординації.

Проте серед вищої верстви гірничозаводської адміністрації траплялися і виключення, коли головним (гірничим начальником) ставав виходець не із гірничозаводського стану. Одним із таких представників був харківець – Євграф Петрович Ковалевський. Він народився в 1790 році у селі Ярошівка Харківського повіту. Закінчив Харківську гімназію, але подальшу свою долю пов'язав із гірничою службою, пройшовши шлях від практиканта Луганського ливарного заводу (1810) до командира Гірського кадетського корпусу (1826), Головного начальника Коливано-Воскресенських (Алтайських) гірських заводів (1830) і директора Департаменту гірничих і соляних справ (1837).

Є.П. Ковалевський пройшов усі ступені кар'єрних сходів гірничозаводської служби. Служба кілька разів перекидала його з одного гірничозаводського регіону в інший: Луганський ливарний завод в Україні, Гороблагодатський і Златоустовський гірничі округи на Уралі, Коливано-Воскресенський (Алтайський) у Західному Сибіру. Досягнення і успіхи служби сприяли призначенню Є.П. Ковалевського інспектором і ревизором Гороблагодатських і Златоустовських заводів «для исследования действий начальства» [6, ф. 2, оп. 1, спр. 3, арк. 98-108зв.].

З 1826 р. систему управління гірничозаводською промисловістю Уралу очолив Головний начальник, який був головним командиром і господарем гірничих заводів. У 1830 р. аналогічна посада була введена на Коливано-Воскресенських (Алтайських) заводах. Є.П. Ковалевський – перший Головний начальник цих заводів. Йому прийшлося привести у належний стан гірничозаводську промисловість краю, «сохранить единство в управлении заводами и иметь необходимый ближайший надзор по всем частям горного устройства» [5, т. 3, ст. 279]. Вони вирішували питання господарського, майстерного, судового і цивільного благоустрою заводів.

Виходячи з покладених на них обов'язків, головні і гірничі начальники були епіцентром суспільно-політичного життя гірничозаводських регіонів в дореформений період. Зосереджені у центрах гірничих округів вони сприяли культурно-освітній роботі серед населення: були ініціаторами відкриття шкіл і бібліотек, аматорських спектаклів, музичних вечорів і літературних читань. Громадська діяльність головних і гірничих начальників також пов'язана з роботою наукових товариств і учених комітетів, які стали центрами громадської активності. Проте уявлення про межі діяльності товариств не обмежувалися лише вивченням природних ресурсів краю і популяризації природничоісторичних знань. Крім того, на плечі Є.П. Ковалевського ліг обов'язок передати управління Коливано-Воскресенських (Алтайських) заводів із Кабінету Його Імператорської Величності до

Департаменту Гірничих і соляних справ [6, ф. 1, спр. 15, арк. 17-18зв., 25-26зв.]. Передача заводів відбувалася у зв'язку з уніфікацією Миколою II всієї системи управління промисловістю Російської імперії.

У гірничозаводських регіонах при практичній відсутності дворян-поміщиків гірниче чиновництво – головні і гірничі начальники, що очолювали їх, було головною соціальною опорою уряду. На посади головних начальників призначалися генерали-артилеристи на Урал, начальниками головних казенних заводів або професора Гірничого кадетського корпусу (гірничого інституту) на Алтай. Тобто це були люди, що вже зарекомендували себе як досвідчені фахівці і талановиті керівники. Так Є.П. Ковалевський до призначення що був Командиром Гірничого кадетського корпусу. Це були культурні люди, що піклувалися про процвітання округу і регіону. На думку німецького мандрівника А.Є. Брема «... жизнь здесь более интеллектуальная, чем в других сравнимых по величине городах...» [1, с. 106-107]. Є.П. Ковалевський прагнув не лише промислового освоєння регіонів, куди його закидала служба, а й піклувався про відкриття там музеїв, лікарень, підвищенню рівня освіти залежного населення.

Після відставки у 1841 р. з гірничозаводської служби, Є.П. Ковалевський протягом майже двадцяти років обіймав різні посади цивільної служби, у т.ч. міністр народної освіти (1858-1861) і член Державної ради (з 1861 р.) [3, с. 334-335]. Під час служби Є.П. Ковалевський поєднував виконання своїх обов'язків із науковою діяльністю. Проводив геологічні та етнографічні дослідження. Задумав написати обширну працю про деякі народи, що жили і нині живуть у Росії, виконаний ним лише частково [4]. Провів велике крупне дослідження геологічної структури Донбасу [2]. Був обраний членом різних наукових товариств і комітетів, у т.ч. Харківського університету (1839), товариства історії і старовини російських при Московському університеті (1856) [3, с. 335].

Висновок. Таким чином, уродженець Харківщини Євграф Петрович Ковалевський зробив значний внесок у розвиток металургійної промисловості Росії і України, становлення педагогічної освіти і сприяв дослідженню геології Донбасу та організації збирання етнографічних матеріалів про народи Російської імперії.

У подальшому дослідженні необхідно зробити аналіз наукових праць, написаних Є.П. Ковалевським.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брем А.Э. Путешествие по Алтаю. Отрывок из дневника / А.Э. Брем // Алтайский сборник. Вып. XV. Барнаул, 1992. С. 106-107.
2. Геологическое обозрение Донецкого края // Горный журнал. 1827; 1829.

3. Ковалевский Евграф Петрович // Шилов Д.Н. Государственные деятели Российской империи. Главы высших и центральных учреждений. 1802-1917. Библиографический справочник / Д.Н. Шилов. – СПб., 2002.
  4. Очерки этнографии Кавказа // Вестник Европы. 1877. № 9; 12.
  5. Свод учреждений и уставов горного управления // СЗ РИ, повелением Государя Императора Николая Павловича составленный. Т. 7. Ч. 3. Уставы: монетный, горный и о соли. – СПб., 1832. Т. 3. Ст. 529.
  6. Центр зберігання архівного фонду Алтайського краю.
-